

Aida İmanquliyeva–85

Neçə-neçə filosof və şərqşünas qoca Şərqi oyanışa, dünya ilə yarışa qovuşdurmaq üçün onu Böyük Köçün qopduğu yola - İpək yoluna səsləyib. Bu yolu qəlbinin və qələminin nuruna qərq edənlərdən biri də ərəb-məhcər ədəbiyyatının dünyada ilk qadın tədqiqatçısı, filologiya elmləri doktoru, professor Aida xanım İmanquliyeva idi.

Aida xanım 1962-ci ildə ali təhsilini başa vurduqdan sonra Bakı Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsinin Yaxın Şərq xalqları ədəbiyyatı tarixi kafedrasından aspiranturaya daxil olub. O, şərqşünas alim Rüstəm Əliyevin rəhbərliyi ilə "Qələmlər cəmiyyəti" və Mixail Nüayməninin onun yaradıcılığında rolu" mövzusunda namizədlik dissertasiyası üzərində işləməyə başlayıb.

XIX – XX yüzillərdə Cənubi Amerikaya mühacirət etmiş Suriya və Livan ədiblərinin yaradıcılığına həsr olunan bu mövzunun işləməsində əsas məqsəd ərəb -məhcər ədəbiyyatının bu qatı ilə bağlı faktları bir araya toplamaq və bu ədəbiyyatı yarananları dünyaya tanımaq idi. İşin əhatə dairəsinin genişliyi, mənbələrin qıt olması gənc tədqiqatçını Moskvaya getməyə məcbur edir. SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutuna ezam olunan Aida xanım Şərqi məşhur bilicilərindən olan İosif Braginskiyin rəhbərliyi ilə dissertasiyasını tamamlayır.

Şərqi özünə və Qərbbə tanıdan görkəmli şərqşünas

Düşüncə gəmisində dərin dəryaları aşanları bəşəri dəyərlərin ayrılıqda nə Şərqə, nə də Qərbbə məxsus olmadığını anlayanların əksəriyyəti bu qənaətdə idi ki, "dünya malı" dünyada qalan kimi, sivil insan da insanlığın duyğu-düşüncəsinin, istedadının və zəhmətinin bəlgəsi olan həqiqətlərin ortağı, şərikidir. Ortaq dəyərlər, müştərək ideyalar anlayışı da məhz bu səbəbdən meydana gəldi.

"Avropa tarixinin sonu, Asiya başlanğıcıdır" qənaətinə gəlsə də, çox zaman Şərq - İslam dəyərlərini yetərincə dəyərləndirmək iqtidarında olmayan Hegelə cavab bir əsr sonra Azərbaycanlı - Şərqli Qərbin körpüsü olan Odlar yurdundan verildi. "Şərqdə həyatın təkmilləşməsi üçün yalnız Qərbin həyatı və fəlsəfi idrakın dərinliyi bəs olmadı ki, mədəni nailiyyətlər və texniki tərəqqi də hələ insanın mədəni və

parlaması, yurdu nura qərq etməsi idi.

Ötən əsr Azərbaycan ictimai-siyasi fikrinə, ədəbi-mədəni həyatına o qədər böyük istedadlar bəxş edib ki, bu gün onların haqqında, sadəcə, siyasət, elm, mədəniyyət və ədəbiyyat adamları kimi söhbət açmaq olmur. Bu da var ki, 1920-ci ildə Şura hökuməti qurulduqdan, Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin süqutundan sonra Azərbaycanı mədəni terror dalğası bürüdü. Şərqdə ilk demokratik respublika quran Azərbaycan ziyalılarından vətəndaş qalanları repressiyalara uğradılaraq Sibirə, Qazaxıstana sürgün edildilər. Vətəndən qırağa çıxan, əslində isə əcəldən macal tapan vətənpərvərlərimiz sonadək müharirət həyatı yaşadılar. M.Ə.Rəsulzadə, Ə. Topçubaşov, Ə.Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadə, C.Hacıbəyli, M.Məmmədov, Almas İldırım kimi istiqbal fədailəri, müqtədir qələm sahibləri siyasi fəaliyyətlərinin müharirət

ni elmi əsaslarla sübut etməklə mədəni dəyərlərimizə sahib çıxmış oldu. Şübhəsiz ki, bunun başlıca səbəbi Aida xanımın mənsub olduğu xalqın, millətin söykəndiyi dəyərlər, yaşadığı gerçəklər idi. Bu, adi gerçəklər deyildi: "Harada ki, süll var, xeyir var, məhəbbət var, orada Allahın özü var", - deyib Allahsız və mədəniyyətsizcəsinə məsəcləri klublara, anbarlara çevirən, "allahsızlar partiyası" yaradıb ciblərə "allahsız knişkası" qoyan quruluşa etiraz idi. Ziyalının, müəllimin, böyük mənada isə Vətəndaş, Alimin etirazı idi.

Çünki o, dünyaya göz açanda Azərbaycanda repressiya, mədəni terror hələ bitməmişdi. Gecələr gələn qara maşınların ziyalıları gedərgəlməzə apardığı ağır günlər davam edirdi. Əgər II Dünya müharibəsi başlanmasaydı, sovetlər bu müharibəyə sürüklənməyəydi, çox qapılar çırpılacaq, çox evlərin çirəyi qaralacaqdı. 1941-45-ci

İnformasiya texnologiyalarının olmadığı, sərhədlərin qapalı qaldığı, ideya döyüşlərinin, soyuq müharibənin tüğyan etdiyi 60-cı illərdə bu fikirləri söyləmək o qədər də asan deyildi. Özü də nəzərə alaq ki, bu fikirlərin sahibi Şərqi bir çox yönlərində müsəlman qadını hələ də dünyanı qara çadranın altından seyr etdiyi vaxtlarda cavan bir alim xanım idi. Aida İmanquliyeva Şərqi, türk dünyasının o qadınlarından idi ki, xatun ucalığından, ana siqlətindən, alim dəyərlərindən müsəlman dünyasına boylanır, onun inkişafını, cəhəldən və səfələtdən qurtuluşunu ideya və məfkurə birliyində görürdü.

Amerikaya, Fransa, Türkiyə və Avropanın başqa diyarlarına mühacirət etsələr də, ruhlarını Vətənə əmanət edən ərəb yazarları Vətən sevgisinə, azadlıq eşqinə söykənib yaşadıkları kimi, Aida xanım da qələminə söykənib qoca Şərqə 60-cı illərdən şərqilər deyir: "Qələmlər Birliyi" ilə Avropaya, Latın Amerikasına müsəlman mədəniyyəti və dəyəri gətirən ərəb fədailərinin haqq səsinə dönan Mixail Nüaymə irsinin carçısına çevrilərək deyir: "Mixail Nüaymə yeni həyat quruculuğu prosesinə böyük enerji, heyratəmiz fədakarlıqla qoşulan, bu hərəkətdə tarixi keçmişinin özünəməxsusluğunu və zənginliyini unutmayan ərəb ziyalılarından ən qabaqcıl, həssas və istedadlı oğulları sırasında olmuşdur".

"Mixail Nüaymə və "Qələmlər Birliyi" monoqrafiyasından sonra Aida xanımın ikinci ən böyük əsəri 1975-ci ildə işıq üzü görmüş "Cübrən Xəlil Cübrən" monoqra-

zahirə və batini kamilliyin, gözəlliyin işığını elminin üstünə salan Aida xanım əhatəli yaradıcılığı ilə "Ərəb filologiyası məsələləri", "Yaxın və Orta Şərq", "Sovet şərqşünaslığının problemləri və perspektivləri", "Şərqi problemləri: tarix və müasirlik", "Romantizmin problemləri və Şərq" adlı əsərləri, məqalələri ilə Şərqi təkcə ədəbi-fəlsəfi baxışlarına deyil, ictimai-siyasi quruluşuna, yaşayış tərzinə də aydınlıq gətirdi.

Sent Bövün bioqrafik, İppolit Tenin mədəni, Vilhelm Dilteyin mədəni tarixi, Yunqun analitik psixoloji, Bartin strukturalizm metodlarından, Şərqi böyük filosofu, düşüncə sahibləri olan Nizami Gəncəvinin İnsan sevgisindən, Məhəmməd Füzulinin İlahi eşqindən, İmadəddin Nəsiminin "Haqq mənəm, Haqq məndədir" ucalığından, rus klassiklərinin, Mirzə Fətəli Axundzadənin maarifçilik ideyalarından, Cəlil Məmmədquluzadənin realizmindən, Məhəmməd Hədinin romantizmindən keçərək özünün bütöyü Dünya Modelini yaradan professor Aida İmanquliyeva ictimai, fəlsəfi sistemlərin mövcud olduğu elm, mədəniyyət, mədəniyyət və düşüncə səmasında Ağlının, Məntiqinin ulduzu ilə parladi.

Onun cismani yoxluğunu 1992-ci ilin payızından, sentyabrın 19-dan hesablayırlar. Əslində o, hər yazısından sonra bir dəfə mələklər kimi köç edir, sonradan yazı masasına qayıdıb bir başqa nəgmə oxuyur, dastan bağlayırdı. Yarım əsrdən azca çox, qısa, lakin mənalı ömür yolu ilə örnəyə

fiyasıdır. Uzaq Amerikada - Nyu-Yorkda ərəb ziyalıları birlişdirən ideya və məfkurə birliyindən söhbət açan ünlü müəllif Cübrən Xəlil Cübranın da yaradıcısı, qurucusu olduğu cəmiyyətin əhəmiyyətindən danışarkən qeyd edir: "Bu cəmiyyətin yaranması yeni ərəb mədəniyyətinin inkişafında görkəmli rol oynayan təzə və böyük ədəbi məktəbin meydana gəlməsi demək idi".

Aida xanım Şərqi bu istedadlı qələm və firca sahibinin haqq xidmətdə bulunduğunu deyir. O, Cübrən Xəlilin bu sahədəki xidmətləri barədə yazır: "Cübrən Xəlil Cübrən hansı məsələdən danışsada danışın, o, həmişə mütəfəkkir, böyük sənətkar, söz ustası və öz xalqını, bütün bəşəriyyəti hədsiz dərəcədə sevən bir insan olaraq qalıb". Aida xanım bütün ömrünü "Müasir ərəb ədəbiyyatının korifeyləri" monoqrafiyası ilə yeni bir dünya - müasir ərəb ədəbiyyatı ilə bağlı sanballı mənbə yaratmış oldu. 1992-ci ildə işıq üzü görən kitab bu böyük alimin elmi ictimaiyyətə təqdim etdiyi son, möhtəşəm əsər idi.

Şərqşünas alim kimi arxada qoyduğu 30 ilə abidə ucaldan Aida xanım ərəb ədəbiyyatı korifeylərinin fikirlərini, düşüncələrini tədqiqatə cəlb edərək özü də ucalırdı. Akademik üslubdan çox bədi, publisistik ruha köklənən Aida xanım bu əsəri ilə özünün təkcə alim, şərqşünas obrazını deyil, şair, yazıçı, mütərcimliyini də təqdim etdi. Onun bu qüdrəti ərəb məhcər ədəbiyyatının müxtəlif sahələrinə həsr olunmuş məqalələrində, özünün təşkil etdiyi konfrans və simpoziumlarda təsdiqlənirdi. Şərqşünas alimlər Ziya Bünyadov, Vəsim Məmmədliyev, İosif Braginski, İrina Bilik, Anna Dolinina, Aleksandr Kudelin, Valeriya Kripenko, Malik Qarayev, İ.Filiştinski, O.Frolova dəfələrlə onun hökmlərinə şərik çıxdılar.

Bir vaxtlar təhsil aldığı Bakı Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsində ərəb filologiyasından mühazirələr oxuyan Aida xanım pədaoq alim kimi Azərbaycan, ərəb, rus və Avropa ədəbiyyatlarının müqayisəsini verir, biri digərindən qidalanaraq formalaşan bu ədəbiyyatların bəşəriyyətə bəxş etdiyi dəyərlərdən soraqçı olur, müasir ərəb ədiblərinin əsərlərinin tərcüməsini ədəbi-mədəni əlaqələrimizin inkişafında körpü hesab edirdi. Aida xanım ömrünün 30 ilini təmənnəsiz sərf etdiyi, məhəbbətlə bağlılaşdığı şərqşünaslıq elmində öz möhürünü vurdu. Adını Azərbaycan və dünyanın tanınmış şərqşünaslarının, ərəbşünas alimlərin cərgəsinə yazdı. Tanrının ona bəxş etdiyi istedadın,

çevrilən, əcəl şərbətini Şərqi qüdrətli sənət-söz adamları, fikir və düşüncə sahibləri kimi eşq bədəsindən içərək ölümsüzlüyə qovuşan, "Məhəbbət və gözəllik, ağıl və kamal elə mədəni işıqdır ki, qəlbi nurlandırır", deyən elmi əsərləri, daxili və zahirə gözəlliyi, ömrünün yarısından çoxunu həsr etdiyi əsərləri ilə dəyərlər avarına çevrilən Aida xanım Şərqli Qərbin orta qədrətlərinin aynası olan əsərlərində yaşayır. Onun ünvanına tam uyğun gələn bir fikir də var. Qərblili filosof Emerson deyir: "Dahilərin bioqrafiyası qısa olur, çünki onların bütün həyatı yaradıcılıqdadır"...

"İnsanın etdiyi xeyirxahlıq zahirə mərasimlərlə riayət etməkdən yüksəkdə durur və buna görə onu mükəfətləndirən Allah üçün daha əziz, daha istəniləndir" kəlamı ilə yerin və göyün mükəfətinə, Tanrının lütfünə layiq görülməyə Aida İmanquliyeva indi həm də övladlarının - bütün həyatını milli-mədəni dəyərlərin qorunmasına, bəşəri idealların təntənəsinə həsr edən, batini kamilliyinə, şərqli məlahətə, qərblili cizgiləri əlavə etməklə Qərbbə şərqli bədəsindən şərbət, Şərqə qərblili təfəkküründən nemət paylayan, dünyanın nəcətini xeyirxahlıqda, mərhəmət və məhəbbətdə gören, Avropa və Asiyada xoşməramlı səfir kimi sonsuz hörmət və ehtirama layiq görülməyə Azərbaycan Mədəniyyət Fondu, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, Azərbaycan Respublikasının I vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın Moskva Dövlət Universitetinin Bakı filialının rektoru, AMEA-nın vitse-prezidenti, Azərbaycan - İngiltərə Dostluq Cəmiyyətinin sədri, elmin nizamişünaslıq və qafqazşünaslıq istiqamətlərini yenidən müəyyənləşdirən, silahları kitabların əvəz etməsi üçün ümumbəşəri dəyərlər sistemini zənginləşdirən, ÜNS Yaradıcılıq Səhnəsinin qurucusu, akademik Nərgiz xanım Paşayevanın həyata keçirdikləri genişmiqyaslı layihələrdə, sevimli növləri Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla xanım Əliyevanın, "Bakı" Media Mərkəzinin qurucusu Arzu xanım Əliyevanın Vətən sevgisində, YARAT Müasir İncəsənət Məkanının rəhbəri Aida xanım Mahmudovanın, "Nərgis" jurnalı ilə incəsənəti dəbə gətirən Üliyev xanım Mahmudovanın yazılarında, sənət əsərlərində, bir də yetirmələrinin, tələbə və aspirantlarının duyğularında yaşayır.

Şəraf CƏLİLİ,
yazıçı-publisist,
fəlsəfə doktoru

sosial dirçəlişi üçün kifayət deyil" qənaəti şərqli Aida İmanquliyevaya məxsus idi. Onu XX yüzilin, Şərqi, Türk dünyasının, müsəlman aləminin səsi kimi də qəbul etmək olardı. Bu bir gerçəklik idi.

XXI əsrdə dünyanı bürüyən qloballaşma siyasəti, sivilizasiyaların dialoqu ideyası, mədəniyyətlərin inteqrasiyası prosesi bu faktın zamanında ortaya qoyulduğunu təsdiq edəcəkdir. 1966-cı ilin martında Şərq özünün gözəl bayramlarından birini - Novruz qeyd etdiyi ərəfədə Aida xanım hər iki məşhur elmi rəhbərinin - Rüstəm Əliyevin və İosif Braginskiyin xeyir-duası ilə dissertasiya müdafiə edərək elmlər namizədi alimlik dərəcəsi aldı. Onun bahar bayramında şərqşünas alim, özü də ilk müsəlman, türk, azərbaycanlı şərqşünas qadın kimi özünü təsdiq etməsi Şərqi yeni günəşinin qadını, Ana üzündə

üzünü yaşayaraq, milli mədəniyyət və kimlik uğrunda mücadilələrini Türkiyədə, Avropanın müxtəlif ölkələrində davam etdirirdi. Tarixin bu acı səhnəsindən dərs alan, mühitin, zamanın millətə yasaq buyurduğu haqlar uğrunda mübarizəyə qalxan Aida xanım İmanquliyeva SSRİ məkənində basqılara məruz qalan türklərin - Türkiyədə Çolpanın rəhbərlik etdiyi "Cığatay gürüğü" ədəbi birliyinin üzvlərinin, Bakıda Seyid Hüseynin qurucusu olduğu "Yaşıl qələmlər" birliyinin repressiya qurbanı olmuş yazarların haqq səsinə nəfəs verdi.

Şərqdən Qərbbə, Latın Amerikasına mühacirət edən ədiblərin yaradıcılığını tədqiq etməklə, onların əsərlərində qoyulan ideyaları müdafiə etməklə Hüseyn Cavid, Cübrən Xəlil Cübrən kimi ədiblərin əsərlərindəki müştərək ideyaların eyni ağrıdan boy aldığını, vahid amala xidmət etdiyi-

illər müharibəsi də minlərlə sovet adamının ömrünə son qoyub, şikəstə, əlilə çevirdiyi dövrdən Aida xanımında uşaqlığına da pay düşmüşdü. Onun ərəb-məhcər ədəbiyyatına könül verməsinin başlıca səbəbi Azərbaycan mühacirlərinin Vətən, torpaq sevgisini, yurd nisgillini anlamaq və anlatmaq duyğusu idi.

Tədqiq etdiyi ədiblərin yaradıcılıqları ilə bağlı elmi fikirlər irəli sürüb, monoqrafiyalar yazmaqla bərabər, "Dünyanın dərki, əslində, qəlbin dərinliklərindəki gizli qatların oyanışı sayəsində mümkündür", - deyən Aida xanımın şərqşünas alim kimi ən böyük uğuru onda idi ki, o, dövrün ictimai-siyasi xəritəsini çəkir, ədəbi-bədi, fəlsəfi mühtilərin mənzərəsini yaradırdı. Bu gün demokratik dəyərlərin inkişaf etdiyi, açıq sözün söyləndiyi bir zamanda bu fikirləri söyləmək çox asan görünə bilər.